

Diaspora, quo vadis?

Mykolas J. DRUNGA

Lietuvių tauta susideda iš dviejų nelygių dalių. Pirmąją, pagrindinę – ją galima vadinti tautos *kamienu* – sudaro tėvynėje gyvenantys lietuviai. Antrąją, kurią vadiname *diaspora* arba *išeivija*, sudaro lietuviai, dėl vienos ar kitos priežasties atsidūrę už tėvynės ribų. Neabejotina, kad lemiamą įtaką tautos likimui turi pirmieji. Tačiau reikšmingi tautos gyvenimui gali būti ir antrieji.

Lietuvos istorija tam duoda ryškių pavyzdžių. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui iš Lietuvos bėgo kelios dešimtys tūkstančių žmonių. Bėgo ne geresnio gyvenimo ieškodami, o nuo teroro, kurį buvo patyrę per pirmąją sovietų okupaciją (1940–1941 m.) ir kurio nenorėjo patirti dar kartą, jam artinantis 1944 m. pabaigoje.

Kiekvienu atveju čia reikėjo apsispręsti. Ar trauktis bent laikinai į Vakarus, tikintis, kad karą prieš Hitlerį laimėję ir demokratiškai nusiteikę amerikiečiai, anglai, prancūzai greitai susipras ir ne tik atsisuks prieš savo nedemokratiškus buvusius sąjungininkus, komunistus rusus, bet ir išlaisvins pastarųjų okupuotas Rytų Europos šalis iš stalinizmo vergovės? O gal likti tėvynėje ir kartu su tautos kamienu kęsti nežinia kaip ilgai truksiantį okupacinį terorą?

Dauguma lietuvių rinkosi antrąjį kelią, bet tai nereiškia, kad jiems nereikėjo tų, kurie buvo pasirinkę pirmąjį. Tautos kamienui visąlaik vienaip ar kitaip reikėjo paspirties ar pagalbos iš diasporos. Čia minėtina materialinė parama, kuri aktuali dar ir šiandieninei nepriklausomybę atgavusiai Lietuvai, kai į Vakarus uždarbiauti išvažiavę lietuviai dalį savo uždirbtų pinigų siunčia mažiau turintiems Lietuvoje pasilikusiems giminėms.

Anksčiau, sovietinės okupacijos laikais, nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos ligi pat

devintojo pradžios ypač Amerikos lietuviai būtinų maisto, vaistų ir kitokių vartojimo prekių siuntiniais dosniai šelpdavo savo gimines ar kitus, nors ir nepažįstamus, bet vargstančius žmones tėvynėje. Buvo išeivijoje susibūrusios net grupės savanorių, kurie sekdami pogrindžio spaudą bandydavo nustatyti Sibire kenčiančių lietuvių vardus, pavardes ir adresus, kad pasiųstų jiems gyvybei palaikyti būtinų šiltų rūbų ir medikamentų.

Laiškų ir siuntinių iš Vakarų į Rytus siuntimas buvo beveik vienintelė bendravimo tarp išeivijos ir tėvynės forma, kuriai užsimegzti leisdavo sovietų valdžia. Tačiau rašydami laiškus išeiviai turėjo neužmiršti, kad juos pirmiausia perskaitys ne adresatas, o sovietinio saugumo agentai, todėl reikėjo vengti juose minėti tokią informaciją (pavyzdžiui, susijusią su ekonominiais ar kitokiais nepritekliais Lietuvoje ar su pasipriešinimu esamai padėčiai), kuri galėtų laiško gavėją pastatyti į nepatogią padėtį ar netgi jam pakenkti. Dar blogiau buvo tai, kad laiškų gavėjams nebuvo leidžiama laisvai į juos atsakyti.

Tačiau, sovietų požiūriu, siuntinių iš laisvojo pasaulio siuntimas turėjo vieną, o gal net du didelius pliusus. Pirma, siuntiniai iš Vakarų gana pastebimai mažino skurdą, į kurį pavergtuosius stūmė sovietinė ūkio politika. Gaunant siuntinius, daugeliui Lietuvos gyventojų ėjosi bent truputėlį geriau. Oficialioji sovietų propaganda šio fakto niekur neminėdavo, kaip neminėdavo ir antrojo pliuso: siuntiniai ne tik mažino jais besinaudojančiųjų vargą, bet ir pripildė Sovietų Sąjungos iždą muitais, kuriuos už kiekvieną, kad ir mažiausią, siuntinį sovietai išlupdavo iš siuntėjų.

Tačiau, kiek teko patirti, daugumos išeivijos lietuvių nuomone, tai, kad jų siuntiniai padėdavo gelbėti Lietuvos lietuvių sveikatą ir gyvybę, atpirko bet kokią naudą, kurią iš siuntinių leidimo gaudavo komunistų valdžia.

Ne mažiau svarbi tautos kamienui buvo ir dvasinė parama, kurios Lietuvoje pasilikę lietuviai sulaukdavo iš diasporos atstovų. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, lietuvių pabėgėliai, sėkmingai aplenkę rusų okupacinę zoną, atsidūrė amerikiečių, anglų ar prancūzų okupacinėje zonoje. Ten, persikėlę į kurią nors sąjungininkų įkurtą pabėgėlių stovyklą ar jiems paskirtą būstą, o ir vėliau kraštuose, į kuriuos emigravo, iš karto ėmėsi atkurti bent dalį savo įprasto kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo. Reikia atsiminti, jog daugumą pabėgėlių sudarė išsilavinę žmonės – universitetų darbuotojai, mokytojai, valdininkai, valstybės tarnautojai, įstaigų vadovai ir darbuotojai, įvairiausių profesijų atstovai,

apsišvietę ūkininkai ir jų šeimos nariai. Tad visur, kur lietuviai kiek gausiau Vakaruose nusėdo, išdygo šeštadieninės lituanistikos mokyklos, susibūrė chorai ir teatrai, atsirado meno galerijos, pradėti rengti literatūros vakarai ir koncertai, o svarbiausia – atsikūrė seni ar užgimė nauji laikraščiai, taip pat ir knygų bei įvairiausios spaudos leidyklos.

Visa tai tarnavo išeivijos tikslams, kurių pagrindiniai buvo du – išlaikyti lietuvybę, neleidžiant jaunimui nutausti, ir padėti Lietuvai atgauti laisvę ir nepriklausomybę. Prie jaunimo tautinio ugdymo ypač prisidėjo vadinamosios ideologinės organizacijos – ateitininkai, skautai, neolituanai, šviesiečiai, santariečiai. Jos per savo sueigas, suvažiavimus, vakarones, stovyklas ir vasaros ar žiemos kursus formuodavo jaunimo pasaulėžiūrą.

Ideologinių organizacijų esmę vaizdžiai nusakydavo jų šūkiai: ateitininkai siekė „viską atnaujinti Kristuje“, skautai tarnavo „Dievui ir tėvynei“, neolituaniai užsimojo veikti „pro patria“, šviesiečiai-santariečiai puoselėjo „gyvąją lietuvybę“. Tautiškai sąmoningoje išeivijos dalyje beveik kiekvieno jaunuolio garbės reikalas buvo pasirinkti sau artimą ideologinę organizaciją ir joje dalyvauti. Kadangi išeivių gyvenamoji aplinka daugiau ar mažiau buvo demokratiška, kokio nors valdiško ar oficialaus spaudimo įsirašyti į tą ar kitą organizaciją nebuvo.

Tos pasaulėžiūrinės organizacijos Lietuvai ir lietuviams buvo labai svarbios. Jos įsikūrė įvairiu metu: vienos – dar caro valdžios laikais prieš Pirmąjį pasaulietinį karą, kitos per pirmąjį nepriklausomybės, taigi pirmosios Lietuvos Respublikos, laikotarpį (1918–1940 m.), dar kitos antibolševikiniame ir antinacistiniame pogrindyje (1940–1944 m.) arba po Antrojo pasaulinio karo jau išeivijoje. Šiuo metu ir Lietuvoje gyvenantys lietuviai, ir atgavus 1990 m. nepriklausomybę iš jos išvažiavusieji, deja, šių organizacijų nebepasigenda ir jų reikšmės nebesupranta.

Nesupranta arba kitaip supranta jie ir politinių partijų vaidmenį demokratinės visuomenės gyvenime. Dažnai, bet ne visada, partijos būdavo daugiau ar mažiau susijusios su ideologinėmis organizacijomis. Antai krikščionys demokratai arba vėliau vadinamieji frontininkai (jų, Lietuvos fronto bičiulių nereikėtų painioti su „raudonaisiais“ Algirdo Paleckio Socialistinio liaudies fronto nariais) pabrėždavo savo artumą ateitininkams, o neolituanai – tautininkams.

Politinės partijos pirmojoje Lietuvos Respublikoje turėjo didžiulę reikšmę –iš dalies dėl to, kad valdant prezidentui Antanui Smetonai tautininkai dažnai

trukdydavo kitoms partijoms laisvai reikštis.

Todėl, prasidėjus pirmajai sovietų okupacijai, bolševikams ypač pabrėžiant, kad būtent jie nuvertė „liaudies kraugerį Smetoną“, daugeliui dorų lietuvių dar nebuvo visiškai aišku, kad reikia ne džiaugtis A. Smetonos nušalinimu, o liūdėti dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės palaidojimo.

Ir nors A. Smetona buvo nuverstas, jo režimo engiamoms politinėms partijoms iš to nebuvo nieko gero, nes sovietai ne tik dar įsakmiau uždraudė, bet ir dar nuožmiau persekiojo visas partijas, ne tik tautininkų, o absoliutų valdymo monopolį suteikė stalinistinei komunistų partijai.

Dėl to visos nekomunistinės partijos pasitraukė į pogrindį, kur jos kartu su naujai susikūrusiomis rezistencinėmis organizacijomis 1943 m. įsteigė VLIK’ą (Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą). Iš Lietuvos persikėlęs į Vokietiją, o iš jos nuo 1955 m. veikęs Jungtinėse Amerikos Valstijose, *VLIK*‘as kartu su jį sudarančiomis politinėmis partijomis užsiėmė politine veikla Lietuvai laisvinti.

Reikšmingiausias tos veiklos pasiekimas – nesikeičianti JAV ir kelių kitų valstybių nuostata nepripažinti Lietuvos okupacijos ir įjungimo į SSSR. Tai, jog Vakarai ne tik teoriškai, bet ir praktiškai laikėsi okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politikos, iš dalies priklausė nuo to, kad jie bent nuo 1947–1948 m. aiškiai skyrė laisvę ir demokratiją nuo komunistinės prievartos ir diktatūros. O šitą skirtumą suvokti ir iš to daryti reikiamas išvadas Vakarus ragino kaip tik vadinamųjų „pavergtųjų tautų“ atstovai, tarp jų ir išeivijos lietuviai.

Tai jie be paliovos ir visomis įmanomomis progomis pasirašydavo peticijas ir siųsdavo laiškus bei telegramas JAV ir kitų šalių vyriausybių nariams, kongresmenams, parlamentarams, kviesdavo juos į iškilmingus tautinių švenčių minėjimus bei įvairias politines akcijas, per kurias jiems paaiškindavo jų prasmę, ragindavo paremti tam tikrą, pavyzdžiui, žmogaus teises ginančią poziciją.

Efektyviausiai tokia veikla užsiiminėjo gal ne VLIK’as ir politinės partijos, o daugybė eilinių lietuvių, susibūrusių į, tiesa, VLIK’o 1949 m. įsteigtą Pasaulio Lietuvių Bendruomenę, kuri per kelerius metus pagimdė vietines kraštų bendruomenes. Tai jų narių savanoriška veikla neleido pasauliui užmiršti, kad yra tokia nepriklausoma Lietuva, dėl okupacijos negalinti vykdyti savo funkcijų. Prie šių iš Lietuvos 1944 m. pabėgusių lietuvių patriotinės veiklos prisidėjo ir ankstesnių emigracijos laikotarpių atstovų – visų pirma 1913 m. įsikūrę *Lietuvos*

vyčiai ir 1940 m. iš ankstesnių Amerikos lietuvių organizacijų susiformavusi *Amerikos lietuvių taryba*.

Ne mažiau reikšminga už politinę talką Lietuvos laisvės bylai buvo dvasinė, tai yra kūrybinė, išeivių parama tėvynės kultūrai. Ką turiu omenyje?

Kadangi iš Lietuvos 1944 m. pasitraukė labai daug kultūrininkų, jie laisvės sąlygomis pirmiausia Vokietijoje, o vėliau Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kituose emigracijos kraštuose ėmėsi kurti tokią kultūrą, kokios sovietai neleido kurti Lietuvoje. Ypač per karą ir pirmuosius tris okupacijos dešimtmečius (1940–1970 m.) lietuvių literatūrai gyvybingiausią indėlį davė net kelios išeivijos rašytojų kartos. Jei ne Bernardas Brazdžionis, Jonas Aistis, Kazys Bradūnas, Alė Rūta, Kazimieras Barėnas, Antanas Vaičiulaitis, Romualdas Spalis, Eduardas Cinzas, Antanas Škėma, Algirdas Landsbergis, Kostas Ostrauskas, Marius Katiliškis, Algimantas Mackus, Henrikas Nagys, Liūnė Sutema, Jonas Mekas ir daugelis kitų. – lietuvių literatūra būtų buvus paskandinta „socialistinio realizmo“ liūne.

Prie šių pavardžių reikia pridėti ir pavadinimus kultūros žurnalų, kuriuose savo darbus spausdino išeivijos kūrėjai ir kurių atskiri numeriai (kaip ir patys darbai) sovietinės okupacijos laikais būdavo slapta gabenami į Lietuvą kaip kultūrinė kontrabanda. Tai visų pirma „Aidai“, „Metmenys“ ir „Pradalgė“. Iš jų Lietuvos skaitytojas galėjo pajusti modernesnės ir kitokios lietuvių literatūros skonį, platesnį temų ir požiūrių diapazoną. O iš daugybės laikraščių, ypač mėnraščio „Akiračiai“, buvo galima susidaryti vaizdą, ką apie sovietinę tikrovę galvojo išeiviai ir kaip jie stengėsi ją pakeisti, jau nekalbant apie kritinio mąstymo demonstravimą ir skatinimą.

Tai priveda mus prie esminio klausimo: kai Lietuva jau laisva ir dargi priklauso Europos Sąjungai bei NATO, kai jai nebegresia nei Sovietų Sąjunga, kurios net nebėra (iš dalies už tai turėtume tarti „ačiū“ Lietuvai!), nei komunizmas, o blogiausiu atveju tik senas kaip velnias ir, deja, turbūt ilgaamžis rusiškasis imperializmas, nuo kurio mus saugo mūsų pačių sąmoningas ryžtas ir minėtos tarptautinės organizacijos, – kokios specialios užduotys belieka dar ne taip seniai mums gyvybiškai svarbiai diasporai?

Kitaip sakant, dingus ar bent sumažėjus išoriniams pavojams ir nebegresiant prarasti lietuviškumo – juk savanoriška emigracija yra viena iš atgautos laisvės

dovanų – sunku įsivaizduoti, kokia galėtų būti specifinė diaspora veikla, skirtinga nuo tautos kamieno veiklos.

Lietuviams reikia išlaikyti lietuvybę, bet tai reikia daryti ir kamieno, ir išeivijos lietuviams. Ir abiem atvejais už tą lietuvybę reikia sąmoningai apsispręsti – arba sąmoningai apsispręsti prieš lietuvybę, prieš jos akcentavimą, nes laisvės sąlygomis jokio sprendimo negalima primesti. O koks tas priimamos ar atmetamos lietuvybės turinys, labai priklauso nuo kiekvieno lietuvio pasaulėžiūros, kurios irgi negalima prievartauti. Čia tik siūlau keletą minčių tiek kamieno, tiek diasporos lietuvių apsvarstymui.

Mano nuomone, būti geru lietuviu reiškia būti geru žmogumi ir mylėti Lietuvą, įrodant tai Lietuvai naudingais darbais. O klausimu, kas Lietuvai naudinga, galima nesutarti, tačiau kiekvieną požiūrį reikia pagrįsti argumentais. Labai geras lietuvio tapatybės modelis yra tas, kurį siūlo Pasaulio Lietuvių Bendruomenė. Pagal jį, PLB priklauso kiekvienas norintis būti lietuviu ir tą savo norą įrodantis darbais, kurių tik vienas pageidaujamas, bet ne absoliučiai būtinas, yra lietuvių kalbos mokymasis. Panaši nuostata ir dėl pilietybės: Lietuvos piliečiu gali būti kiekvienas, kuris to pageidauja ir tai įrodo Lietuvai naudinga veikla. Lietuvos pilietybės iš nieko negalima atimti, nebent jis savo veikla kenktų geram Lietuvos vardui ar teisėtiems Lietuvos interesams.

Apskritai, mano nuomone, pilietybės klausimais reikia vadovautis nuostata, kad Lietuvai geriau turėti daugiau piliečių negu mažiau.

Tokia ir būtų specifinė diasporos užduotis: savo gyvenamoje šalyje, kurios piliečiu jis galbūt yra, užsienio lietuvis turi stengtis elgtis dorai ir savo geru pavyzdžiu ginti platų požiūrį į lietuvybę bei pilietybę.

Straipsnis spausdintas metraštyje „Pasaulio lietuvis“, 2020 metai Nr. 583

